

SZILÁGYI ÁKOS

SPORTVALLÁS

**...Azt mondhatnánk,
valamelyest mindennek
sporttá kell válnia, a
sport felé kell
eltolódnia,
a sportszerűség
jellegzetes jegyeit kell
magára öltenie, ha jó
színbén akar föltűnni,
ha a nézők hitéért folyó
piaci versenybe akar
szállni.**

■ „Mivel Hegel-konferencián voltunk, sörözés közben azt a kérdést tettem fel: ha élne Hegel, vajon nem tartaná-e a sportot azon kategóriák egyikének, amelyekben az abszolút szellem mutatkozik meg? Miként a vallásban, a filozófiában és a művészetben. Mert a sport ma olyan jelenség, amelynek Hegel nem ismerte. A sport már-már a vallást helyettesíti. Hegel korában még nem hozta lázba az emberek tömegeit. Számomra az eseményszámba menő futballmeccsek: misék!”¹

Bohumil Hrabal emlékezik vissza így egy hajdani beszélgetésre, melyet Herbert Marcuséval folytatott valamikor 1968 táján. A *szellem fenomenológiájának* e szókratészi értelemben ironikus továbbfejlesztése bizonyára szórakoztatta a néhai „frankfurti iskola” filozófusát, aki *Egydimenziós ember* című könyvével a 68-as radikális mozgalmak ideológiai mixtúrájához az egyik fontos összetevőt szolgáltatta. Az a tétel azonban, hogy a sport a vallás szerepét tölti be a modern társadalmakban, aligha lephette meg, hiszen már fiatal emberként találkozhatott vele Németországban, elsősorban Hans Seiffert nagy visszhangot keltő írásában, aki a sportot a huszadik század világvallásaként jellemezte,² s akitől alighanem a filozófiát fiatal éveiben nagykanállal habzsoló Hrabal is meríthette az ötletet, anélkül hogy a forrásra annyi évtized távolából, meg különben is, emlékezett volna. Persze könnyen juthatott ilyen felismerésre magától is, különösen abban a világállapotban, amely *alaptalanná, üressé, varázstalanná, idegenné, gyökértelenné* vált, és amelyben az „Isten halálával”³ létrejött metafizikai űr szívó hatása következté-

ben szinte minden elkülönült kultúrateremtő gyakorlat hajlamos volt új vallás-ként meghatározni magát, valamilyen – egyéni, egyetemes vagy politikai – értelemben vallássá válni a régi vallás helyett. Mivel a vallási világállapot megszűnt, bármi vallássá válhatott, pontosabban vallásként funkcionálhatott az izolált egyének és az illuzórikus közösségek számára. Egymás után – gyakran egymással vetélkedve – bukkant fel a művészetvallás, a politikavallás, a tudományvallás, a pénzvallás (vagy piacvallás) és aztán végeláthatatlan sorban a forradalomvallás, szerelemvallás, szexvallás, munkavallás, nem beszélve a történelmi egyházakkal eljegyzett vallások felbomlásáról és a helyükre nyomuló „new age”-es magánvallásokról, szektavallásokról, fogyasztói módon áhangszerelt élményvallásokról. Az „Istentől elhagyott” világban – paradox módon – bármi helyettesítheti Istent: a metafizikai űr szívdermesztő sötétségében, a Semmivel szemben szó szerint *bármi* vallássá válhat (bizonyos értelemben vallássá fajulhat). A hagyományos vallás helyére lépő – alkalmi vagy többé-kevésbé ritualizált – pótvallások hosszú és mindmáig egyre bővülő sorában a sportvallás csak egy volt a sok közül, még ha talán a legnagyobb hatású is, hiszen a formálódása során eltelt másfél száz év alatt csakugyan világvallássá vált, még ha egyházát a nemzetek fölötti „sportvilágállam” hierarchikus szervezetei, papságát a látványosságipar menedzserei, híveit pedig a világrendezvények „liturgiáinak” felhevült nézői tömegei alkotják is – képernyőkön innen, lelátókon túl.

De Hrabal és Marcuse sörfilozófiai sétájának a sportvallásra való utaláson kívül volt még egy újdonsága, és ehhez már valóban egy mindenféle szemellenzőtől – az akadémiai filozófia szemellenzőtől is – mentes író képzelőerejének szabad szárnyalására volt szükség, jelesül, hogy a sport egyáltalán szóba hozható filozófiai kérdés-ként, tekintettel a filozófia akkor már csaknem száz éven át tartó hallgatására, teljes érdektelenségére vagy tanácsstalanságára a sport minden életszférát – a mindennapi élettől az üzletig és a politikáig – átfogó és átható kulturális képződménye előtt. A hatvanas évek vége, amikor Hrabal Marcusénak a sportról beszél, egyszerűsre mind a *sportfilozófia* – egy új filozófiai szakdiszciplína - születésének időszaka is, legalábbis Amerikában. Az 1960-as években jelennek meg az első amerikai sportfilozófiai alapvetések,⁴ és 1974-ben indul a *Journal of Philosophy of Sport*, amely a sportfilozófiai gondolkodás valóságos kincsesbányájává lett az azóta eltelt évtizedek során.

A sportfilozófia persze inkább az amerikai filozófiai pragmatizmussal, semmint a hegeli szellemfilozófiával jegyezte el magát,⁵ márpedig a sportfilozófiai pragmatizmushoz Marcusénak – noha Németországból történt emigrációját követően élete nagy részét Amerikában élte le – vajmi kevés köze volt. Ugyanakkor a 68-as ifjúsági mozgalmakat meghatározó ellenkultúrának ideológiát adó „érzéki felszabadítás” teoretikusától aligha lehetett idegen az örömmel, egészséggel, szelídséggel (és nem a szenvedéssel, a betegséggel és erőszakkal) eljegyzett *testiség* kultúrája, annál is inkább, mert a sport – szórakoztatóipari szolgáltatássá, látványsportpiaci terméké, pénztermelő nagyüzemmé válásának mértékében – éppen azt mutatta meg, hogyan alakul át a felszabadított érzékiség, a szabad emberi test öncélú erő kifejtése, a közös játék öröme sivár hajtássá, robottá, hogyan tagozódik be a szabad játék a fegyelmi társadalom munkaszervezetébe, az amatőrsport és tömegsport a profikkal dolgozó és profitszerzésre irányuló szórakoztatóipari termelés rendjébe,⁶ hogyan válik a sport egyfajta gályarabsággá, amelyben a gálya szerepét maga a test tölti be, a gályamunkás pedig a teste kizsákmányolásából élő sportoló, aki legjobb vitális értékeit – életerejét, játékkedvét, egészségét – áldozza fel a profitmaximalizálás oltárán, amely körül a nagy üzlet – a látványosságüzlet, a sportfelszerelés-üzlet – „áldozópapjai”: a klubok tulajdonosai, a sportmenedzserek, a médiakonszernek urai, a sportfelszerelések gyártói, a sportmárkák fejlesztői találhatók.

A sportvallás mint tömegkulturális élményszolgáltatás

■ A sport az utóbbi száz évben vált a modern társadalmak legjellegzetesebb és leg-hatalmasabb tömegkulturális képződményévé: egyszerre tömegsport és látvány-sport, unaloműző szabadidő-tevékenység és szórakoztató nézniező, hobbi, szakma, ipar, kereskedelmi üzletág. A sport – a szülőhazájának⁷ tekintett – Angliából indult el világ körüli hódító útjára, és jutott el az arisztokratikus 18–19. századi kezdetektől a kötelezővé tett kollégiumi sportoláson, majd a tömegsporton, az első klubokon és sportszövetségeken, az olimpiai eszme 19. század végi liberális-pacifista szellemű újraélesztésén keresztül a totális államok sportkultuszáig, és vált a 20. század utolsó évtizedeitől kezdődően a globalizált-mediatisztált tömegkultúra legjövendősebb látványosságipari szolgáltatásává.

A sport mindazonáltal a tömegkultúra leginkább ritualizált rendszere, melynek szigorúan kötött szabályai, dramatikus felépítése mindenki számára áttetszően érthetőek (bárki könnyen beavatást nyerhet a játék rendjébe a játékos vagy a szurkolói-nézői részvétel által); a sportjátékokban, különösen a csapatjátékokban minden alkalommal ugyanaz ugyanúgy és ugyanazért játszódik le, miközben a játékosok és a nézők folyamatosan cserélődnek, és miközben minden egyes játszma egyszeri és megismételhetetlen; a sport végtelen tömegszervezővel dolgozik, és eksztatikus élményközösségbe forrasztja az izolált privát egyéneket az övéik iránti rajongás és az ellenfél iránti harag, megvetés vagy gyűlölet jegyében; a sportnak is megvannak a maga szentjei, mártírjai (avagy hát bálványai, fétisei), akik előtt közönségük leborul, és akiket vallásosan tisztel; megvan a játék liturgiája és a hozzá tartozó rituális jelképek (zászlók, címerek, jelszavak, indulók, himnuszok, lelátói ráolvasó rigmusok: áldás- és átokmondókák, dicsőítő kórusénekek, törzsi-szurkolói identitást kifejező ruhadarabok, testdíszek és börtetoválások); megvannak a sportvallás szent ereklyéi és ikonjai is (a sportolók érintéserekllyéi: autogramok, mezek, nézőtérre kipattant labdák és persze a sztárok „szentképei”: minden elképzelhető felületen és elképzelhető módon megjelenő „kiábrázolásaik”: fotók, kisplasztikák, játékfigurák); végezetül a sportnak is megvan a maga másvilága, üdvigérete és üdvgyakorlata is.

De ha igaz, hogy a sport vallási funkciót tölt be a modern társadalomban, akkor mindenesetre *élményvallásként* tölti be ezt a funkciót. A sport a késő modern élménytársadalom (Erlebnisgesellschaft⁸) tömegvallása: élményszolgáltatás, melyhez a magányos tömeg (a lelátókon szorongó vagy képernyők előtt üldögélő *izolált privát emberek* tömege) juthat hozzá megfelelő ellenszolgáltatásért. A tömeg nem társas *együttlétet* jelent, hanem atomizált piaci báméskodók és csellengők *együttlétét*, akiket ugyanolyan jeges úr választ el egymástól, mint bárkit, aki a modern tömegtársadalom helyszínén a tömegközlekedésben, a tömegkereskedelemben, a tömeglátványosságokon, a tömegtüntetéseken – akarva vagy akaratlanul a tömeg részévé válik. A tömeg persze nemcsak távollét, idegenség, magány, hanem – mint azt már Baudelaire felfedezte⁹ – egyfajta mámor is: sodródás és feloldódás a káoszban, semmivé válás, eksztatikus önmagunkon-kívül-lét, vagyis önfeledés és létfeledés, ennyiben pedig az izolált magánegyének számára a „celláikból” való szabadulással egyenlő. A teatralizált látványsport, a sportünnep mint tömeges nézniező biztosítja az erőfeszítés és ellenállás nélküli feloldódást – felszívódást, eltűnést – valami másban, ami az egyéneken túl van. A véletlen egyének már csak így, önmaguktól megszabadulva, eksztatikusán képesek kapcsolatra egymással, már ha az ön-kívületben bekövetkező egyé válás kapcsolatnak nevezhető. Ha igaz, hogy *élni* annyi, mint embe-
 rek között lenni,¹⁰ mint együtt lenni másokkal, mint egymás társának lenni, akkor a sportvallás feltétlenül életpótlék is. Pótlék, hiszen az egymástól végtelenül elválasztott, izolált privát egyéneknek be kell érniük az együtt-lét, a társas lét *látszatával*, a

közösség illúziójával. Az eksztatikus (gyakran erőszakkal párosuló) kitörések – lelátókon és a játékpályán is – maguk körül pörgő-forgó dervisek önfeledt rajongására emlékeztetnek. A tömegben elolvadnak az egyéneket egymástól (valójában önmaguktól is) elválasztó jégfalak, lehullanak a fegyelmi társadalom béklyói, meggyengülnek a civilizációs elfojtások és társadalmi gátlások, és az *izolált privát egyének* viselkedése fel- s olykor elszabadul. Ebben az eksztatikus légkörben kerül sor aztán a hulihanizmus címszó alatt összefoglalt lelátói és utcai rendbontásokra, erőszak-kitörésekre, nemkülönben azokra a magánszámokra, amelyekkel a lelátói tömegeből kitűnő narcisztikus privát egyének egy pillanatra a kamerák figyelmének középpontjába kerülhetnek, egy percre világsztárokká válhatnak. Ezek a stadionattrakciók vagy lelátói magánszámok semmiféle közösségi vagy szellemi jelentést nem hordozó önmutogató show-k, függetlenül attól, hogy a tömegeből kiemelkedő alkalmi „showman” a törvény határát is átlépi-e, vagy az utolsó pillanatban megáll a határnál, esetleg csak szimbolikusan, a verbalitás, a jelmez, a testi viselkedés síkján lép át minden határt – fenyegető mutogatások, gyalázkodó fogadkozások, lelátói kórusműként előadott megsemmisítő átkozódások formájában.

A sportvallás – megváltásvallás: a társtalanságtól, az élet sivárságától vált meg. Ezért is olyan fontos az illuzórikus közösség, amelyre a sportolók teljesítménye, az egyéni vagy csapatgyőzelem vonatkozik, merőben függetlenül attól, hogy ennek az illuzórikus közösségnek politikai színezete van-e (nemzet vagy különféle etnikai-kulturális csoportok), vagy merőben privát jellegű, a fogyasztó piaci márkaválasztásának körén belül marad. Ahogyan a globalizált piaci termékként forgalmazott divatstílusoknak/életstílusoknak, popsztároknak, médiacelebeknek *bárki* lehet a „fan”-ja, úgy ma már, a globalizálódott – a helyi, nemzeti, etnikai kulturális vagy politikai kontextusokból kiágyazódott – sport világában bárki bármely, nemzeti vagy etnikai tekintetben általában igen tarka összetételű csapattal azonosulhat, bármilyen nemzetiségű csodacsatár vagy teniszvirtuóz „fan”-jává, azaz fanatikus szurkolójává, rajongójává válhat. A választás a globális piacon zajlik, és tétje sem több a fogyasztói élvezetnél, bárhogy csomagolja is aztán ezt ideológiailag valaki a maga számára (vagy csomagolják számára mások: a látványosságipar működtetői és/vagy a sporttal kereskedő politikai szereplők).

A posztnemzeti politikai világállapotban,¹¹ amikor a szuverén területi nemzetállamok fennállnak még, de mindinkább elveszítik gazdasági létjogosultságukat, kulturális és politikai integratív erejüket, erkölcsi kohéziójukat, úgy látszik – a huszadik század nagy kitérője után –, a sport is *depolitizálódik, privatizálódik*, pusztá szórakozássá, látványossággá, szabadidő-tevékenységgé válik, s ezért egyre kevésbé alkalmas arra, hogy a *politikai nemzetvallás* jól bevált identitásképző eszközeként használják fel. Ez a képlet a múlté, bár van helyette más. A politika – első hallásra paradox módon – maga is depolitizálódóban van: mindinkább kénytelen a tömegkultúra esztétikai hatásezszközeivel dolgozni, ideológiai témáit és megjelenésmódját privatizálni, bulvárosítani. Már nem az ideologikusan értelmezett magaskultúra reprezentánsaihoz, hanem a tömegkultúra sztárjaihoz, celebjeihez dörgölőzik, ezek társaságában és műfajaiban igyekszik leggyakrabban megjelenni. Ilyen szempontból a sport mint a privát emberre épülő kommersz világvallás a politikában még ma is aranyat ér. Mindenesetre a „sportnemzet” ideologikus és változatos politikai célokra használt huszadik századi fogalma szertefoszlóban van: a sport – mint látványsport és mint tömegsport egyaránt – *újra* privát üggyé válik. Újra, hiszen a 19. század végéig, sőt egészen az első világháborúig alapvetően még az volt, csak aztán lett politika, míg ma mindenekeelőtt globális üzleti vállalkozás,¹² és mind a sportlátványosság előállítója, mind ennek fogyasztója a saját privát hasznát, illetve saját privát örömet keresi és találja meg benne. Nem csoda, hogy a hagyományos futballközvélemény

megrökönyödve vagy aggodalommal konstatálja, hogy a labdarúgás kommercializálódása a szurkolói vagy nézői attitűdök mélyreható átalakulásához vezetett.¹³ A mediatisált labdarúgás nézőinek milliói, sőt százmilliói (köztük ma már legalább felerészben nők) a futballt pusztán a játék öröméért, izgalmáért – kikapcsolódásként, szórakozásként – nézik, hol ennek, hol annak a nagy híru csapatnak szurkolva, úgy változtatva kedvenceiket, mint az inget, ami korábban elképzelhetetlen volt, olyan szoros kötelék fűzte a szurkolói táborokat saját klubjaikhoz vagy nemzeti válogatottjaikhoz.¹⁴ Ezek a szurkolói táborok ma is léteznek különféle aktív, fanatikus kisebbséget képezve a klubok körül, amelyek azonban – lévén, hogy a bekamerázott globális pálya világgözönsége előtt játszanak – anyagilag már nem szorulnak rá a szurkolói törzsközönségre, a fanatikus szurkolókra pedig különösképpen nem tartanak igényt, mert ezek gyakran nemcsak erkölcsi, hanem anyagi kárt is okoznak a klubnak, amely felelősséget visel közönségének viselkedéséért, a pályán zajló eseményekért, és nemzetközi büntetőszankcióknak teszi ki magát, ha nem képes megfékezni fanatikusai őrjöngését.

Az újfajta, nagyrészt televíziós nézőközönség kötődése a klubokhoz egészen laza: az ilyen néző tetszetős játékot, sok gölt, drámát akar látni, inkább a sikerre, mint egy-egy klubra orientálódik. Hasonlóképpen: a futballcsapatok is egyre kevésbé orientálódhatnak valamilyen jellegzetes szociális (leggyakrabban származási) csoportra: a kamerák előtt a világgözönségnek kell játszaniuk, ezért aztán a mérkőzések – kulturális vagy politikai értelemben – egyre sterilebbé, egyre absztraktabbá válnak. Még a válogatottak közötti összecsapások nemzeti emblematikája is egyre formálisabb, amit nem cáfol, inkább megerősít a lelátókon nemzeti zászlókba öltözött, óriási méretű nemzeti jelképeket felmutató, transzparenszeket magasba emelő, himnuszokat éneklő tömeg: a jelképeknek ez a túlzó, extravagáns használata nem annyira a közös identitást fejezi ki, mint inkább a *jelképhasználó* privat egyén krónikus identitáshiányát, kétségbeesett identitáskeresését és illuzórikus identitását. Éppen a jelképi reprezentáció barokkos túlbujánzása és groteszk felnagyítása vall a valóságos közönség, a közös identitás, a közös érzület hiányára vagy megfoghatóságára: már csak ilyen túlzó módon, az identitáskellékeknek ezzel a mértéktelen felhalmozásával, felnagyításával lehet a közösség – a közös identitás – helyén tátongó úrt elfedni és a közösségbe vetett hitet – látszólag legalábbis – pótolni. Ráadásul a hagyományos jelképek meghökkentő tálalása, különcködő túlfeszítése mögött nem a közös identitás, közös hagyomány, közös érzület húzódik meg, hanem a képbe kerülésért mindenre kész privat egyének feltűnési vágya, önimádata: a lelátókon nemzeti színekbe öltözött egyéni és törzsi *narcizmusok* vetélkedése zajlik.

A játék játéktalanítása

■ A tisztán szórakoztató játéktevékenység¹⁵ a 18. században alakult át Angliában (legalábbis részlegesen) sporttevékenységgé, amiben a játékszabályok szigorú racionalizálásán, a specializáción kívül a jövedelemszerzés játszott meghatározó szerepet (maga a jövedelem részben a munkaként, professzionálisan végzett játéktevékenységből, részben a fogadásokból származott). „A sport fejlődése a 19. század utolsó negyede óta olyan, hogy a játékot mind komolyabbnak fogják fel – írja sokat hivatkozott műve záró részében Johan Huizinga. – A szabályok szigorúbbakká válnak, és mind finomabban dolgozzák ki őket. A teljesítmények mind jobbak lesznek. [...] Mármint a játék egyre növekvő fegyelmezésével és rendszerezésével hosszabb időre elvész valami a tiszta játéktartalomból. Ez nyilvánul meg a játékosoknak professzionistákra és amatőrökre való felosztásában. A játékcsoport megkülönbözteti azokat, akiknek a játék már nem játék, és azokat, akik bár sokat tudnak, mégis igazi játéko-

sok maradnak. *A professzionista magatartása nem igazi játékkattitúd már; a játék önkéntessége és gondtalansága hiányzik belőle. Lassankint a modern társadalomban a sport mind jobban eltávolodik a tiszta játék-léggörteől és sui generis-elem lesz belőle: már nem játék, de mégsem komolyság.* A mai társadalmi életben a sport a voltaképeni kultúrfolyamat mellett fut, rajta kívül zajlik le. Az archaikus kultúrákban a versenyek szent ünnepek részei voltak, és mint szent és üdvös hatású cselekvések nélkülözhetetlenek. A kultusszal való ily benső összefüggés elvész a modern sportban: teljesen áhítatmentes, nincs már organikus kapcsolata a közösség szervezetével, még akkor sem, ha valamely kormányzó hatalom írja elő gyakorlását. [...] Ez a felfogás egyenesen ellentmond az elterjedt véleménynek, amely szerint *kultúránk* legjellegzetesebb játékeleme a sport. Sajnos egyáltalában nem az, hiszen játéktartalmának legjobb részét vesztette el. A játék túlságosan komollyá vált, a játékhangulat többé-kevésbé eltűnt belőle. [...] A sportnál olyan tevékenységgel van dolgunk, amely tudatosan és elismerten játék, de technikai szervezetség, anyagi felszerelés és tudományos átgondoltság oly magas fokra emelték, hogy a kollektív, nyilvános gyakorlatból csaknem kiveszett a játékhangulat. [...] A sport tehát olyan játék, amely komollyá merevedett, de amelyet még játéknak éreznek; a másik komoly foglalkozás, amely játékká lesz, de továbbra is komoly munkának számít.”¹⁶

Huizinga gondolatmenetében a sport professzionalizálódása, munkává, szakmává, üzletté válása áll szemben a kultúrát konstituáló és minden kulturális megnyilatkozást átható játék „komolytalanságával”, ami azonban valójában a lehető legnagyobb, mert a szükségesség és hasznosság világának hamis és egyoldalú komolyságán túlemelkedő komolyságot, a szakralitás komolyságát, egy minden földi komolyságon és komolytalanságon túlmenő komolyságot jelent. A paradicsomi egész-lét, az eredendő bűn törését még nem ismerő egység isteni vagy angyali komolysága (vagy legalábbis ennek visszfénye) jelenik meg a játékban. Innen a játék szakrális jelentősége az archaikus társadalmakban, az ókorban és középkorban is, ezért hatja át *a játékelv* (az agonilitás szelleme) az archaikus élet minden nagy képződményét és jelentősebb vállalkozását – vallási kultusztól a vadászaton át a háborúig. A játék a mindennapi élet nyűgeitől és gondjaitól, a gyakorlatias hasznosságtól és a biológiai szükségességtől való szabadságot – az anyagi élet komolyságának felfüggesztését, az ünnep *másik világába* való belépést – jelentette a vallási világgállapot emberei számára, aminek vajmi kevés köze van az életfolyamattól elkülönült játék mai értelemben vett szórakoztató funkciójához (annál is inkább, hiszen a játék ezekben a kultúrákban eleve nem is különült el az életfolyamattól, továbbá nem unaloműző, kikapcsoló, létfeleltető funkciót töltött be, hanem az igazi létben való megmerítkezést, az igazi életbe való visszatérést vagy átlépést szolgálta).¹⁷ Pontosan ennek az eleven vallási szellemmel eljegyzett játékosságnak a kiüresedése (a játék varázstalanodása) eredményezte azt, hogy az archaikus játékból nem maradt más, mint üresen zörgő héja: szórakoztatóipar és szórakoztatás - az ipari társadalmakban gyorsan növekvő egyéni szabadidő – a sivár munkától szabad idő – pokoli unalmának, tátongó ürességének éppoly sivár tartalmakkal való kitöltése.

A sport *egyfelől* tehát a szórakozássá és szórakoztatássá (szabadidő-kitöltéssé, unaloműzéssé, privát örömmé) degradálódott-üresedett játék – a *játéktalanított* játék -, melyet egy profitra orientált iparág produkál. *Másfelől* viszont a hasznosság és szükségesség oltárán feláldozott játék: a pénzre hajtó profik komoly munkája és a magánemberek éppoly komolyan felfogott, célirányosan – például egészségügyi vagy kozmetikai céllal - végzett testmunkája (a felesleges kilók leadása a fiatalosság, a fittség, kicsattanó egészség látszatának megteremtése érdekében, ami nem más, mint megfelelés egy olyan testképnek és emberképnek, amelynek hiányában jelentősen romlanának az egyének munkaerő-piaci esélyei). Ezzel a munkává és hasznot hozó

tevékenységgé váló átalakulással azonban a játék lényege vesz el. A játékot munkaként végzők többsége, a profi játékosok éppúgy, mint a konditermek fegyelmezetten szenvedő robotosai, ha tehetnék, szívesen szabadulnának meg ettől a munkától, melyben a játékszerűségnek már nyoma sincsen. Persze az amatőrök csapatjátékai-ban ma is jelen van a komoly célok világában értelmezhetetlen versengés élvezete, a testmozgás fiziológiai öröme, az összehangolt csapatjátékban megtapasztalt egység boldogsága: a játék még totális kiüresedésének mai szakaszában is őriz valamit eredeti atmoszférájából. De még e távoli visszfény is csak az amatőr sport világának határain belül jelenik meg; a sportiparban foglalkoztatott mai profik játékában¹⁸ nyoma sem maradt, annak ellenére, hogy a sportiparban éppen a játék az eladásra szánt produktum, ámde nem előállítói, hanem fogyasztói számára, nem mint öncélú tevékenység, hanem mint néznievaló.¹⁹

Maga a sport már régen nem játék, hanem termelés: a legjövendelmzőbb üzleti vállalkozások egyike, legalábbis azóta, hogy a globalizált média felületein a játék folyamatosan milliókhoz és százmilliókhoz jut el. Ennek megfelelően alakulnak át nagyszabású kereskedelmi vállalkozásokká a sportklubok, sportszervezetek, élükön a Nemzetközi Olimpiai Bizottsággal, „amelyet – mint Pierre Bourdieu írja – sportvezetőkből és óriásvállalatok (Adidas, Coca-Cola stb.) képviselőiből álló kamarilla ural, ellenőrzése alatt tartva a közvetítési jogdíjakat és a szponzori díjak eladását, valamint az olimpiai rendező városok kiválasztását, a közvetítési jogok megszerzése stb”.²⁰ A képernyők közvetítésével milliókhoz eljutó játékok²¹ a leghatalmasabb és leghatékonyabb hirdetési felületek, amelyekeken keresztül észrevétlenül íródna bele a látványosságba a márkanévek, a termékek reklámképei. Ehhez képest egyre inkább visszaszorul a sportgyőzelmek politikai leszüretelése: a sport mint az állami reprezentáció kiemelt színtere, mint presztíznövelő és legitimációs forrás. Emlékezetes, mekkora szerepet játszott a hidegháború idején a világrendszerek közötti versengésben a sport: az élsportolók és csapatok az ellentétes világrendszereket jelenítették meg, győzelmek pedig egyik vagy másik világrendszer fölényét szimbolizálták, a játéktól idegen politikai téttel kiélezve a küzdelmet és felfokozva a teljesítménykényszert.

A sport politikai dehumanizációjának kezdete paradox módon (vagy látszólag paradox módon) az 1936-os berlini olimpiával vette kezdetét és folytatódott aztán a hidegháború évtizedeiben. A politikai dehumanizációt csak a múlt század kilencvenes éveitől váltotta a sport piaci-kereskedelmi dehumanizációja, amelyben a politika már csak alárendelt szerepet játszik, annál is inkább, mert a politikai reprezentáció időközben maga is a kereskedelmi marketing, a mediatisztált tömegkultúra részévé vált.²² A sportipar kezdetben ideologikus politikai célok szolgálatában állt (világrendszerek erőpróbája), jelenleg azonban tisztán kereskedelmi célokat szolgál. A hangsúly a játék öröme, szépsége felől mindinkább eredményessége felé tolódik el (bármilyen áron, de nekünk kell győznünk), ami folyamatosan dehumanizálja a sportot, mivel a dopping egyre rafináltabb és egyre veszélyesebb módszereinek alkalmazásához és drákói szigorúságú edzési módszerekhez vezet: „Az élsport egyre inkább alkalmazza az emberi test hatékony és kimeríthetetlen teherbírású gépezetté váló átalakítását, különböző – biológiai és pszichológiai – tudományos eredmények felhasználásával. Az egyes nemzeteket képviselő csapatok és az államok közötti verseny egyre inkább megköveteli a tiltott ajzószerkeket és a kétes edzéstechnikák alkalmazását.”²³

Az eredménycentrikusság, teljesítménycentrikusság, sikercentrikusság nem a sportból került át az életbe, ellenkezőleg: *a piaci siker kategóriája formálja saját képére és hasonlatosságára a versenyjátékokat, és ezért kerül középpontjába a győzelem, a sikeresség.* Hol van már az olimpiai mozgalom erkölcsi szabálya: a részvétel számítt, nem a győzelem. Nem beszélve az ókori olimpiáról és általában minden ver-

senyjátékról, melyeken a derekasan küzdő vesztes (aki a játékban megengedett erőszak folytán gyakran életét vesztette az összecsapásokban) kiemelt tiszteletben részesült, mivel a versenyjáték lényege nem a pusztá győzelem, hanem a harci szellem, a harci erények bizonyítása volt. Ami a nagy ókori ünnepeken – gyakran halállal végződő – testi összecsapások végén bevett gyakorlat volt, hogy ugyanis a győzelem koronája azé lett, aki belehalt a küzdelembe, míg a győztes túlélő megkoronázatlan maradt, és ha nem is részesült büntetésben, megszegyenült, ma elképzelhetetlen volna, mert tökéletesen összeilleszthetetlen a világ anyagi síkján aratott győzelem és siker kultuszával.²⁴

A sport azért is válhatott a legnépszerűbb tömegkulturális pótvallássá, mivel – az ősi versenyjátékokon keresztül – valóban a vallási kultuszra megy vissza. Nem hiába karolták fel az addig lényegében privát ügynek tekintett sportolást és a versenysportot a huszadik század derekán a totalitárius államok, amelyek a politikából is igyekeztek vallást csinálni. A szóban forgó államokban a sportra helyezett ideologikus (kvázi vallásos) terhek azóta nagyrészt semmivé foszlottak. Az üdvkereső hit nem az állam ideologikus kollektivitásához és utópisztikus ígéreteihez kapcsolódik, hanem a privát ember fogyasztói hitéhez („mert megérdemlem”). A győzelem állami vallása a piaci siker privát vallásába alakult át, és csak így, a privát ember hitén keresztül csatolható vissza valamelyest a piacot is ellenőrzésük alá vonó államok győzelem- és üdvpropagandájához.

A kiindulópont megváltozott (állam helyett piac, ideologikus közösségek ködképei helyett a hús-vér fogyasztó, a privát ember), de a politikai cél – reprezentáció, legitimáció, presztízs-növelés – változatlan. Csak most már ennek is a fogyasztói piac kerülő útján lehet érvényt szerezni, ami az állam végső ideológiai kiüresedését mutatja. A sport egyike azoknak a nagy, tömegeket megmozgató és tömegeket rabul ejtő látványfelületeknek, amelyeken a globalizálódott tömegtársadalmakban a látványpolitika és élménypolitika megjelenhet. *A sportvallás tehát az állami tömegkultúra politikai vallásából mindinkább privát vallássá válik, s most már csak mint ilyet használhatja fel politikai identitásteremtésre vagy hatalomlegitimációs céljaira az állam.* Ennyiben a sportvallás mindenütt, még a sportot újra állami ügyvé emelő autokratikus rezsimekben is poszttotalitárius jellegű, mert állami reprezentációs célokra már csak a sport privát vallási elemei használhatók fel, csak ezekből építhető fel a kereskedelmi tömegkultúra eszközeivel és szervezőmódjaival valamilyen állami típusú sportvallás.²⁵

Minden sport

■ A sport mint új értékrendet, viselkedési mintákat, emberképet teremtő tömegváltás egyre inkább mindenre rányomja bélyegét az emberi világban. Azt mondhatnánk, valamelyest mindennek sporttá kell válnia, a sport felé kell eltolódnia, a sport-szerűség jellegzetes jegyeit kell magára öltenie, ha jó színben akar föltűnni, ha a nézők hitéért folyó piaci versenybe be akar szállni. A sportosodás vagy sportizálódás (a *sportization* angolul sem túl jól hangzó, ám annál hasznosabb fogalmát Norbert Elias vezette be a szakirodalomba) azt jelenti, hogy hovatovább minden élettevékenység, minden versengésen alapuló társadalmi praxis (gazdasági verseny, politikai verseny, munkaverseny, választási kampány, hadviselés) a versenysporthoz válik hasonlatossá.

Ha – mint Huizinga már idézett kultúrkritikai alpművében oly meggyőzően bemutatva – valaha az élet minden szférája a játék szakrális agonilitásával volt átitatva, akkor ma a sport versenyszelleme hatja át. *Csakhogya a sport versenyszelleme a piaci versenyt honosítja meg a játék világában.* A sport a kiüresedett agonilitás vilá-

ga: üres játék és varázstalanodott versengés. A sportvallás maga is üres vallás, egyfajta érzelmi és mentális séma, amelyet mindenki olyan tartalommal tölt meg, amilyenel akar, az üres versenyformát bármire ráhúzhatja. A játékforma tölti be az édes ostya szerepét, melyben a sivár ipari-kereskedelmi civilizáció legkeserűbb pirulái is lenyelhetővé válnak. *Innen nézve* nincs lényegbevágó különbség a *tőzsdejáték rekorderei* és a *munkaversenyek élmunkásai* között: élsportolók ezek is, azok is a maguk sportágában. A vállalkozókból, brókerekből, politikusokból, katonákból, művészekből, írókból, tudósokból, a gyári munkásokból ilyenformán versenyzők, a teljesítményekből rekordok, az egyes szakmák műveléséből pedig sportversenyek lesznek. Így váltja föl a *homo ludens*t a *homo sporticus* – helyesebben szólva, a *sportsman* – mint az ember új, felsőbbrendű típusa: a sportember.

Már Johan Huizinga fölfigyel egy különös jelenségre: megjelent – írja – egy „külső, a kultúra szellemétől idegen tényező”, amely „a játék irányába hajtja a világot”, az „agonális érzék” (a versenyszellem) fokozódását eredményezve, és ez nem más, mint a *kereskedelmi verseny*, amely a technika, a propaganda, a kereskedelem révén a gazdaságból kiterjed a társadalmi élettevékenység szinte minden területére. „A kereskedelmi verseny – olvassuk Huizingánál – nem tartozik az ősi, régi szent játékokhoz, az csak akkor kezdődik, amikor a kereskedelem olyan működési területeket teremt, amelyeken az egyiknek túl kell tennie a másikon, rava-szabbnak kell lennie nála. Itt hamarosan szabályokra van szükség: ezeket hívják kereskedelmi szokásoknak. Aránylag késői korokig primitív marad a kereskedelmi verseny alakja. Csak a modern közlekedés, a kereskedői propaganda és statisztika tették intenzívvé.”²⁶ Huizinga ezen a ponton a *rekord* fogalmára utal, amely – mint mondja – „a sportból ered”, és egyszerűen a gazdaság, a kereskedelem terén is felbukkan: „A rekord mai értelmében eredetileg olyan feljegyzést jelentett, amely valami emlékezetes [pontosabban: az emlékezetben való megtartásra méltó – Sz.Á.] tettről szólt, és akár egy vándor, akár egy elsőnek érkezett lovas a kocsmá gerendájára véste fel. Az összehasonlító produkció és a kereskedelmi statisztika annyira vitte, hogy ez a sportelem belekerült a gazdasági és technikai életbe. Mindenütt, ahol egy ipari ténykedésnek sportszerű oldala van, valóságos diadalt ül a rekord-őrület: ilyen pl. egy óceánjáró legnagyobb tonnatartalma vagy a tengeren legrövidebb idő alatt való átkelésért adott Kék Szalag. A tisztán játékszerű elem itt háttérbe szorította a hasznossági elvet – a komolyságból játék lett. Nagyüzemek tudatosan szuggerálják a játéktényezőket munkásaikba, hogy teljesítményeiket növeljék. Így fordul meg ismét a folyamat: a játékból ismét komolyság lesz. Egy világceg vezetője a rotterdami kereskedelmi főiskolán történt díszdoktorrá avatásán ezt mondta: – *Egyszer egyik győz, máskor a másik: bátyám és én voltaképpen sohasem tekintettük másnak üzemünket, mint valami sportnak, amelyre igyekszünk megtanítani munkatársainkat és a fiatalabbakat.*”²⁷

A kereskedelmi vagy piaci verseny azért hasonlít a sporthoz, mert a sport eleve a versenyjáték piacosításaként jön létre. A látszat az, hogy a késő modern társadalomban mindentől sport lesz, a valóság pedig az, hogy a *piaci verseny* – a profitmaximalizálás – elvét terjesztik ki mindenre (a játékra is). Úgy csinálnak játékot mindentől, hogy megőrizve az agonalitás tisztán formális, külsődleges jegyeit, megfosztják a játékot lelkétől, szellemi tartalmától, öncélúságától, mindattól, ami a szükséges és hasznos világán túlemelte, és ami az osztatlan létezés paradicsomi örömeivel kapcsolta össze. Egy perc ideje sem marad senkinek semmire, mert szabadidejét is gyaratatosítja a piaci verseny. A munka és a szabadidő között a határok úgy mosódnak el, hogy a munkából sportot csinálnak (vagyis csapatjátéknak álcázzák a kizsákmányoláson alapuló gürcölést), míg a sportból kíméletlen munka lesz, amit a látványosság nézői előtt megint csak a játék látszata takar el.

Huizinga szerint a sporttá vált, vagyis kiüresedett, eredeti játéktermészetét elvesztett versengés formáit veszi át a kereskedelem. Valójában éppen fordítva történik: a sport a haszonszerzésre irányuló kalkulatív racionalitás vezérelte piaci versenynek (a szellemi értelemben üres agonalitásnak) a játékba való behatolásával és a játék kiüresítésével jön létre. Huizinga szerint amikor „egy nagyüzem megalkotja saját sportközösségét, sőt odáig megy el, hogy egy futball-tizenegyes [futballcsapat] kedvéért vesz fel munkásokat és nem alkalmasságuk miatt”, akkor „újra megfordul a folyamat”, amennyiben a sport oltárán feláldozzák az üzleti racionalitást, holott a sport eleve a játéknak az üzleti haszon oltárán való feláldozásából született meg a 20. században, és az idézett példában sincsen másról szó. A régi idők nagyüzemi futballcsapatának létrehozása és felfuttatása is kifejezetten üzleti érdeket szolgált, ahogyan ma ilyen-olyan klubok felvásárlása, szponzorálása, sportklubok márkanévének használata mögött is az üzleti érdek húzódik meg, nem pedig egy-egy nagyvállalkozó vagy bankelnök sporttébolya. Huizinga példájánál maradván: a munkást csak látszólag a gyárba, valójában kifejezetten a gyár csapatába vették fel, mert egy ilyen csapat sikeres szerepeltetése a helyi vagy nemzetközi bajnokságokon folyamatos reklámot biztosított a gyárnak, a gyár termékeinek. Járulékos üzleti haszna pedig pszichológiai volt: segített tompítani a tőke és a bérmunka ellentétét azzal, hogy az elidegenült munka rabszolgáival elhitette: egyetlen csapatot alkotnak, nem bérrabszolgák, hanem sportversenyek bajnokai. Ugyanez a totális ipari államok minden gyárra, üzemre, vállalatra kiterjedő rendszerében még tovább fokozódott: elég talán az államszocialista korszak munkaversenyeire, a munkaversenyek hőseire – az élmunkásokra – és ettől elválaszthatatlanul az üzemi sportklubokra és állami sportkultuszra utalni.

De nem csak a kereskedelem válik sporttá, miután a sport kereskedelemmé vált. A tömegkultúra üzleti szemlélete, amely mindent az eladhatóság, a hatásosság oldaláról fog fel, bármely területére hatol is be az életnek, versenyszámmá, sporttá alakít át szinte mindent. Ismerjük a közbeszédben azt az ironikus fordulatot, mely szerint valaki „sportot csinál valamiből”, például valamilyen rossz szokásból (mondjuk, sportot csinál abból, hogy nem köszön beosztottainak, vagy nem adja meg a tartozását), amin az értendő, hogy ugyanolyan fáradságot nem ismerő konok következetességgel ismételi meg valamit az életben, ahogyan mondjuk egy sportoló kergeti fáradhatatlanul a labdát az edzéseken.

A piac úgy „csapja agyon” az unalmat és győzi le az érdektelenséget, hogy mindenképp versenyt, versenyszámat, vetélkedőt csinál. Sportgyőzelemként ünneplik a művészeti és tudományos díjak elnyerését. Az idei berlini filmfesztivál díjainak átadása után a közrádió reggeli híreibe ez hangzott el: „a filmfesztiválon a magyar rendező két díjat is besöpört.” Vagyis „tarolt”. „Leiskolázta” a többi filmrendező. A győzelem minden, minden más semmi. Legfőbb ideje az irodalom- és művészetoktatás „sportizálása”, vagyis a szellemi kultúra egész történetének a versenysport és élsport értelmezési keretébe foglalása: az unalmas történeti elbeszélésnek filozófusok futóversenyévé, művészek lóversenyévé, költők futballmérkőzésévé kell átalakulnia. A szépirodalom, a filmművészet, a természettudomány is legitim sportágak most már. Miért is ne lehetne a filmművészet vagy a tudomány versenysport, ha még a vallás is azzá válik: hol egyházak versenyfutásává a hívek adófilléréiért vagy az állami támogatásért, hol pedig papok versengésévé: Indonéziában például nemrégiben televíziós imámversenyt rendeztek, az Egyesült Államokban pedig bevett televíziós műfaj az evangéliumi térítő versenyé. Mindenből sportot lehet csinálni. Ez csak üzleti fantázia és politikai rátermettség kérdése.

A sport egyfajta másvilágot alkot. Ellenvilágot, túlvilágot, amely időtlenül honol e világon kívül, s amelynek kapui mindig nyitva állnak az ipari-fogyasztói világ sívárságából, a fegyelmi társadalom, a piaci és a bürokratikus gépezetek őrlő állkap-

csai közül menekülő tömegek előtt. Nyitva áll, ha valójában nem vezet is máshová, mint e világ egyik bugyrából a másikba: a megélhetésért vagy fogyasztói javakért folyó sivár hajszá bugyrából a szórakoztatóipari sivárság bugyrába, amelyben a lemerült „ember-elemet” nap mint nap feltöltik.

A *játék* másvilágában valóban a Földi Paradicsom, az Aranykor jelent meg, és pedig nem megrendelhető módon, bármikor bárkinek leszállított vigaszként, hanem az egész közösség által *megélt valóságként*, az ember földi létezésének legjobb lehetőségeként, amely a játékban valóra vált. A játéktalanított játék – a sport – másvilágának üressége és a valóságos élettől való izoláltsága ezzel szemben mindinkább a pokol, a gyötrelmek és rabság helyének szcénáit idézi: iparilag állítják elő, piacon értékesítik, bármikor bárki megveheti és tetszése szerint használhatja önboldogításra vagy néphülyítésre, privát paradicsomként vagy állami paradicsomként az ipari-fogyasztói társadalom politikai berendezkedésétől függően.

A játékban megvalósuló közös szabadságot és boldogságot kiüresítő sportvallás üdvözülést ígér, de a sivárság e világából csak a sivárság másvilágát képes szembeállítani. A sportvallás hívő tömegei egy helyben taposnak, vagy éppen menetelnek, ugyanannak a „valóvilágnak” sarát dagasztják az ipari termelés és a termelő fogyasztás, a munkarobot és a szórakozásrobot idejében egyaránt. Ebből a velejéig hamis világból nincs menekvés. Azért nincs, mert – mint Kafka írja egy helyütt – „egy hazug világból a hazugságot még az ellentétével sem irthatjuk ki; csak úgy, ha egy igaz világra váltjuk”.²⁸ De hogyan? Nos, nem kell ehhez más, mint egyetlen, teljes belső fordulat. A világban való emberi létmód teljes megváltoztatása, hogy újra, bár most már nemcsak érzékileg, hanem szellemileg is megpillanthassuk azt, aminek a bűnbeesés óta egyfolytában háttal állunk: a Föld bolygó kozmoszban keringő paradicsomkertjét, és kezdetét vegye végre az igazi idő: *a játék ideje*.

■ JEGYZETEK

1. Bohumil Hrabal: *Zsebcsenek*. Interjúregény. Kérdező Szigeti László. Fotográfus Hrapka Tibor. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995. 132.
2. Lásd Hans Seiffert: *Weltreligion des 20. Jahrhunderts*. In: Der Querschnitt, 1932. XII Berlin, 385–387; Peter Reichel: *Der schöne Schein des Dritten Reiches. Faszination und Gewalt des Faschismus* című könyvének 7. fejezetében (Carl Hanser Verlag, 1991. 255–261.) az egyik alfejezet címéül választja Seiffert elhíresült tételét: *Die Religion des 20. Jahrhunderts: Der Sport*. A politikát *esztétizáló* (Walter Benjamin) fasizmus/nácizmus, amely egyfajta totális esztétikai vallást (lényegében totális giccset) csinált a politikából, nem véletlenül a sportban találta meg azt az új kulturális közvetítést, amely tömeget és elitet, faji államot és fajtiszta népet a pogány vitális erő, az antik szépség és a katonai fegyelem és a háború csodálata jegyében egyesítette. Amikor az 1936-os olimpiai játékok megrendezése a még nem egészen kiismert totalitárius náci állam kezébe kerül, az európai demokráciák teljesen figyelmen kívül hagyják a náci „görögsgöktulusz”, a náci „olimpizmus” és a Pierre de Coubertain báró által a 19. század végén újraalapított, *eredetileg teljességgel liberális olimpizmus* közötti totális ellentétet. A náci „olimpizmus” a fajok, népek egyenlőségét hirdető liberális 19. század végi olimpizmusnak épp az ellentéte volt: az olimpiai játékok az árja faj vitális fölényének, a faji szépségnek, a faji győzelemre és uralomra hivatottságnak a demonstrációs terepe volt, a sportverseny pedig mint „a Szépség ünnepe” és az „Akaraterő diadala” előképe és bizonyos értelemben előszobája is a katonailag megfegyvelmezett kollektív test, a háború és a halál fasiszta szépségének. (Lásd ehhez Leni Riefenstahl filmjeit, így az annak idején remekműként ünnepelt *Berlini olimpia* című dokumentumfilmjét is behatóan elemző Sontag-esszéjét: Susan Sontag: *Fülbemászó fasizmus*. In: Uő: *A Szaturnusz jegyében*. Cartaphilus Kiadó, 2003. 83–118.) Hans Seiffert elhíresült írására Anne Fleig is hivatkozik a test modern felfogásának változásait vizsgáló monográfiájában: *Körperkultur und Moderne. Robert Musils Ästhetik des Sports*. Walter de Gruyter, Berlin, 2008. 131–132. Lásd különösen a könyv Musil és Simmel nézeteit tárgyaló IV. részében a *Sport als Media der Kulturkritik: Als Papa Tennis lernte (1931)* című fejezetét.
3. Lásd Nietzsche „esztelen emberének” nevezetes mondatáról (Friedrich Nietzsche: *Vidám tudomány*. Világ-Irodalmi Könyvkiadó Vállalat, 142–143.) Martin Heidegger alapvető értelmezését: Martin Heidegger: *Nietzsche mondása: „Isten halott”*. In: Uő: *Rejtektak*. Osiris Kiadó, 2006. 221. *Hit és tudás* című értekezésének végén már a fiatal Hegel is arról az „érzésről” beszél, „melyen az újjab kor vallása nyugszik: nevezetesen, hogy Isten maga halott”. (G. W. Hegel – F. W. J. Schelling: *Hit és tudás*. Osiris–Gond, 2001. 393.) Lásd még Tatár György: *Isten halott – Gondolatok egy gyászjelentéshez*. In: Uő: *Pompeji és Titanic*. Atlantisz, 1993. 161–175.; Szilágyi Ákos: *Egy mondat installációja*. In: Uő: *Halálbarokk*. Palatinus, 2007. 242–276.
4. A kezdetet H. Slusher 1967-es *Man, Sport, and Existence: a Critical Analysis* (Philadelphia, Lea and Febiger) és Paul Weiss: *Sport: a Philosophic Inquiry* (Carbondale, Southern Illinois Press, 1969) című művei jelzik. Lásd még D. Hyland: *Philosophy of Sport*. New York, Paragon House, 1990. Az utóbbi tíz évben – a korábban is rend-

kívül eleven sportszociológia mellett – a sportfilozófiának Magyarországon vannak képviselői, de az amerikai sportfilozófia műveivel összehasonlítható művek nem születtek, még az alapszövegek sincsenek magyarra fordítva. Lásd például a 2000-ben indult kétnyelvű *Magyar Sporttudományi Szemle* angol nyelvű közleményét, a lengyel Jerzy Kosiewicz *Consideration on Philosophy of Sport* című előadásának szövegét, amely melleleg mindenféle önálló, az általános filozófiától elkülöníthető sportfilozófia lehetőségét elveti (Magyar Sporttudományi Szemle, 2007. 1. (29) 19–23.).

5. Az amerikai sportfilozófia történetéről lásd William J. Morgan: *The Philosophy of Sport: A Historical and Conceptual Overview and a Conjecture Regarding Its Future*. In: *Handbook of Sports Studies*. (Szerk. Jay Coakley és Eric Dunning), Sage, London, 2003. 205–212.

6. Lásd ehhez David Rowe: *Popular Cultures. Rock Music, Sport and the Politics of Pleasure*. London, 1995.

7. Maga a *sport* szó is Angliából került át a kontinensre, és honosodott meg minden nemzeti nyelvben a 19. század második felében. Az angol sport szó etimológiai eredetét tekintve ugyan az ófrancia „desport”-ből (szórakozás, élvezet) származik, de egészen újfajta tevékenységet jelöltek vele, amely a 18. század előtt még Angliában sem létezett. Az újfajta jelenséget megnevező és ezért is fordíthatatlan angol sport terminus és az angol sportszakkifejezések történetéhez lásd Elias Norbert: *The Genesis of Sport as a Sociological Problem*. In: *The Sociology of Sport. A Selection of Readings*. (Szerk. Eric Dunning), Frank Cass & Co., London, 1971. 87–89. Magyarul Norbert Elias: *A sport eredete mint szociológiai probléma*. Replika, 1998. március (29.), 41–54. Az angol felsőbb osztályok szabadidő-töltésének „sportizálódásáról” lásd még Norbert Elias: *Esszé a sportról és az erőszakról*. Sic Itur ad Astra, 62. (2011).

8. Az élménytársadalom fogalmáról lásd Gerhard Schulze: *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Canous Bibliothek, Frankfurt am Main, 1992. (Magyarul a könyv első fejezetéből jelent meg hosszabb részlet: *Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája*. Szociológiai Figyelő, 2000. 1–2., 135–158.) Lásd még Éber Márk Ádám: *Élménytársadalom*. ELTE Társadalomtudományi Kar, 2007.

9. „A tömegbe keveredés öröme a szám sokszorozásán érzett élvezet rejtelmes kifejezése. Minden szám. A szám ott van mindenben. A szám ott van az egyénben. A mámor szám.” És: „A nagyvárosok vallásos mámor. – Pantheizmus. Én mindenki vagyok; mindenki én. Forgatag.” (Charles Baudelaire *Válogatott művei*. Európa Kiadó, Bp., 1964. 331–332.)

10. Itt csak utalhatok rá, hogy az *emberi* életnek mint társas életnek, közös életnek, együtt-létezésben való életnek az elgondolása végigkíséri a civilizáció történetét, és akkor is érvényben marad (csak negatív értelemben), amikor minden közösség szétesik, minden egész darabokban. A homo sacer *puszta élete* (nuda vita) vagy a *kiközösítés* (száműzetés vagy kiátkozás, exkommunikáció) azért volt rosszabb a halálnál is a rómaiak (illetve az egyházi kiközösítés a keresztény emberek számára), mert számukra nem volt lehetséges élet a közös világban, a közösségen kívül: a puszta biológiai élet semminek, árnyékletnek, újfajta halálállapotban való tengődésnek, élőhalottá válásnak számított. Ezért tekintették a büntetőgyakorlatban olykor a halálítéletnél is súlyosabb büntetésnek a kiközösítést, a száműzetést mint olyan *élettől való megfosztást*, amely életfogytig (vagy inkább: halálfogytig) tart. A rómaiak úgy értelmezték az életet, „hogy az *inter homine esse*, azaz emberek társaságában, emberek között lenni (a halált pedig úgy, hogy *sinere inter homine esse*, azaz nem lenni többé emberek között)” – írja Hannah Arendt. (Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*. Gond Kiadó – Palatinus Kiadó, 2002. 256.) Egy másik tanulmányában kiemeli, hogy ez a társaslét, együttlét az ókori keresztény felfogásban még a halállal sem ér véget: „egyetlen embernek sem kell megválnia más emberek társaságától, még ha a halállal el is kell hagynia a földet [...] *Socialis est vita sanctorum* – idézi Szent Ágostont –, még a szentek élete is más emberekkel együtt él élet.” (Hannah Arendt: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Osiris Kiadó – Readers International, 1995. 82.) De hisz még a keresztény liturgia középpontjában álló *communio* (görögül *koinónia*) is nem más, mint *közösségre lépés* Istenben minden egyes embernek mindenkivel. „Együtt leszünk!” – így szól az üdvözölt állapot meghatározása az Újszövetségben. A kárhozat – a bűn és szenvedés – állapota az elválasztottsággal, az izolációval, az egyes embernek a maga különlétébe való bezártságával, lényegében az időbe és ezzel a halálba zárttsággal azonos.

11. Lásd Jürgen Habermas: *A poszt-nemzeti állapot*. L'Harmattan, Bp., 2006.

12. A sportipar globalizációjának legújabb etapjai: 1. a sportolók és edzők mindenféle helyi, nemzeti, érzelmi, politikai, erkölcsi megfontolástól szabad, kizárólag jövedelemszerzés motiválta globális migrációja, folytonos ide-oda szerződése, ami ma már nemcsak a Bajnokok Ligájában szereplő csapatok, de a nemzeti válogatottak összetételét is a felismerhetetlenségig megváltoztatja; 2. a sportszerek és sportfelszerelések hatalmas transznacionális piaca jött létre, és hovatovább teljesen a gyártók ellenőrzése alá kerül a sportláványosságok megszervezése, gyakran maguk a sztársportolók és sztárklubok is; 3. a sport globális mediatisztizációja: a látványssport minden médiafelületen jelen van; szakosított sportcsatornák sokasága jelent meg; sportcelebek vagy sportsztárok nemzetközi marketingje; új – döntően amerikai eredetű – nemzetközi minták megjelenése a piacon, amelyekhez a nemzeti sportágak kénytelenek alkalmazkodni. Lásd erről bővebben J. Maguire: *Global Sport: Identities, Societies, Civilizations*. Cambridge, 1999; D. Rowe: *Sport, Culture and the Media: The Unruly Trinity*. Maidenhead, 2004. Lásd ehhez egy friss magyar példa kitűnő elemzését: Dénes Ferenc: *Mindent a vevőért!* A *veszprémi Himnusz-éneklésről*. Magyar Narancs, 2012. április 12. 50–51.

13. Lásd erről bővebben Christiane Eisenberg (Hg.). *Fußball, soccer, calcio. Ein englischer Sport auf seinem Weg um die Welt*. München, 1997.

14. Lásd ehhez Hadas Miklós – Karádi Viktor: *Futball és társadalmi identitás*. Replika, 1995. 17–18. sz. 89–120.

15. A szórakozásról az egyik első, egyszersmind mindmáig legmélyebbre hatoló elemzést Blaise Pascal adta a *Gondolatok*ban az újkor hajnalán, a 17. században. De ő még nem a közösség életétől elvágott, „szobájából folyton kimászáló” modern privát ember sajátos élethelyzetében, a modern unalomban, hanem az emberi lény „gyarló és halandó állapotának természetes immoráliságában” lelte föl a szórakozásba menekülés okát: a szórakozás (csakúgy, mint az örökös tennivalók, kötelezettségek, gondok) védelmet jelentenek számára a halál és nyomorúság gondolata ellen, elterelik ezekről figyelmét. A játék izgató céljai, a képzelt tárgyak által felkorbácsolt vágyak elfedik az ember előtt saját igazi állapotát, nem engedik, hogy önmagával foglalkozzon és

- rádöbbenjen arra, micsoda is, honnan jön, és hová tart. Ez természetesen már jellegzetesen modern reflexiója az ember helyének és helyzetének a világban. (Lásd Blaise Pascal: *Gondolatok*. Gondolat Kiadó, Bp., 1978. 58–65.)
16. Johan Huizinga: *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játékelemeinek meghatározására*. Athenaeum, 1944. 207–208.
17. A játék és a szent kapcsolatáról lásd még Roger Caillois – nagyjából Huizinga *Homo ludens*ével egy időben született művét: *L'homme et le sacré*. Ed. Gallimard, Paris, 1938. Továbbá későbbi alapművét: *Les jeux et les hommes*. Gallimard, Páris, 1958.
18. A sportküzdelemben csak erre kiképzett és felkészített játékosok vehetnek részt, akik életük jelentős részét edzéseknak szentelik, akiknek életében a játék – munka. A profi futballista *dolgozik* a pályán, az amatőr *játszik*. Az átmenet a félprofizmusból-félamatőrizmusból a teljes profizmusba nagyjából a hetvenes évek elején zárult le. Az átmenet tépőpontja a futballban alighanem a magyar aranycsapat világsodája volt: a tökéletesen csapattá csiszolódott östethetségek, futballvirtuózok szinte karneváli játékok csináltak a labdarúgásból, jól lehet kétségtelenül a pénzért is fociztak már, igaz, nem piaci alapon (emlékezzünk az elhíresült Puskás-mondásra: „kis pénz – kis foci, nagy pénz – nagy foci”). Ma is vannak javíthatatlanul játékos karakterű (vagy az archaikus játéktól még el nem szakadt) nemzeti klubcsapatok és válogatottak (ilyen mindenekelőtt a brazil válogatott) és egyes játékosok is, akik a játék örömeit nem képesek és nem is hajlandóak teljesen alárendelni a professzionális győzni-tudásnak, részesülni akarnak abból a legfőbb jóból, amit az ember számára a játék jelent. Az általános tendencián azonban ez nem változtat: a labdarúgás a játék felől mindinkább a profitszerző piaci vállalkozás felé tolódik el: munkafutballá, erőfutballá, teljesítményfutballá, sikerfutballá válik. Az aranycsapat legnagyobb teljesítménye ilyenformán nem a virtuóz játékkal aratott világraszóló győzelmek sora, hanem az ezt megtehető végzetes vereség a világbajnokság döntőjében: ilyen játéktudással *profi* csapat tétmérőzést nem veszíthet el. De *nem profi* csapat nagyon is. Így válhat ez az utolsó pillanatban, balszerencsés fordulatok sokasága miatt elszenvedett vereség – minden drámaiságával együtt – a legnagyobb győzelemmé, amit az aranycsapat aratott, éspedig azért, mert *a Játék győzelme volt a Sport fölött*, a Játéké, amelyben nem a gépezet legyőzhetetlensége, hanem a győzelem forgandósága, az eleven ember esendősége, egyféléképpen *magá a sors* jelenik meg – csodálatosan és félelmesen.
19. A NOB alapító chartájában a versenyeken való indulás feltételei között mintegy száz éven keresztül ez a kitétel is szerepelt: „Nem vehetnek részt a versenyeken, akik a sportot foglalkozásszerűen űzik, továbbá akik a múltban vagy jelenben sporttevékenységükért pénzt kaptak vagy kapnak. Épp ezért megengedhetetlen, hogy az Olimpiai Játékok győztesei valaha is pénzjutalomban részesüljenek, csak díjakban részesülhetnek a megbecsülés kifejezéséért.” Bár a gyakorlatban ennek a szigorú szabálynak nem mindig volt könnyű érvényt szerezni, mindenesetre a NOB csak 1974-ben törölte az olimpiai chartából a profi és amatőr ilyen értelmű megkülönböztetését.
20. Pierre Bourdieu: *Az olimpiai játékok*. In Uő: *Előadások a televízióról*. Ozirisz, Bp., 1992. 106.
21. 2002-ben a Koreában megrendezett labdarúgó-világbajnokságon a szakértők közel 30 milliárd televíziós kapcsolást regisztráltak. Ez azt jelenti, mint ha a Föld minden egyes lakója – 6,2 milliárd ember – több mint négyszer kapcsolta volna be készülékét, hogy a világbajnokság valamelyik mérkőzését megnézze. A FIFA Big Count elnevezésű statisztikai vizsgálata szerint a futballjátékok játszóinak száma már 2000-ben elérte a 242 milliót, ami akkor a Föld lakosságának 4,1%-át jelentette. Mellesleg a FIFA-nak 207 társult szervezete van, vagyis nemzetközi kiterjedtsége szélesebb, mint az ENSZ-é. Az azóta eltelt tíz évben ezek a számadatok még tovább nőttek. (Az adatokat lásd Christiane Eisenberg: *Aus Politik und Zeitgeschichte*. Das Parlament, 2004. 26. 7.)
22. Lásd ehhez Frenkl Róbert: *A sport az egypólusú világban*. Korunk, 2004. 6. sz.; lásd még a sport szöveget korszakának összefoglaló áttekintését M. Ju. Prozumenscsikov: *Bolsoj szport i bolsaja politika*. Szerija „Kultúra i vlaszty ot Sztalina do Gorbacsova”. ROSZSZPEN, Moszkva, 2004.
23. P. Bourdieu, i.m. 106. Lásd erről bővebben J. Hoberman: *Mortal Engines. The Science of Performance and the Dehumanization of Sport*. The Free Press, New York, 1992.
24. A küzdelemnek mind a játékokban, mind a háborúban a harcos erőnyeit kellett megmutatnia. Nagy presztízt jelentett a versenyekből győztesként kikerülni, de a megbecsülés a vesztesnek is kijárt, ha teljes erejéből küzdött mindvégig, amíg meg nem sebesült vagy meg nem halt. A győzelem és a vereség egyaránt az istenek döntésétől függött. A sors végzése jelent meg benne. A szégyen és megvetés csak azoknak jutott osztályrészül, akik föladták a küzdelmet, átengedték a győzelmet ellenfelüknek, nem küzdöttek teljes erőből, bátorságot és kitartást, türrőképpességet mutatva. Ezért – a harcos hősi ethoszának megfelelően – az olimpiai játékok bokszmérkőzésén vagy a kötetlen birkózásban életét veszített ifjút vagy felnőttet gyakran mint győztest koszorúzták meg, dicsőségük pedig szüleikre és városukra szállt. Lásd erről bővebben Norbert Elias: *A sport eredete mint szociológiai probléma*. Replika, 1998. március (29. sz.), 41–54.
25. Megjegyzem: a sport piaci globalizációja, a termék eladhatóságára, a nézettség maximalizálására törekvés, a sport alárendelődése a sportszerűletnek és a hirdetésűzletnek, az edzők és játékosok kizárólag anyagi érdektől vezérelt vándorlása egyik országból, egyik csapatból a másikba igencsak megnehezíti a nemzeti sportok állami célból és állami módon történő felfejlesztését a világsport sportterületek színvonalára, következtetésképpen megnehezíti a sport reprezentációs és legitimációs célú politikai felhasználását is. A sportemberek migrációjának kérdéséhez lásd Molnár Gyula – Gál András: *A sporttal kapcsolatos migráció általános áttekintése*. Magyar Sporttudományi Szemle 2008. 3. sz., 12–15.
26. Johan Huizinga: *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játékelemeinek meghatározására*. Athenaeum, Bp., 1944. 209–210.
27. I. m. 210. Kiemelés tőlem – Sz.Á.
28. Franz Kafka: *Az én cellám – az én váram*. Európa Könyvkiadó, 1989. 35.